

לחידוש מננה ישיבות ההסדר

א. הקדמה

"מעולם לא פרשה ישיבה מאבותינו" - כך מקובלים אנו מפיו של רבי חמא בר חנינא¹. אולם ישיבה זו עברה שינויים רבים² בכל מרכיביה: הן מבחינת הלומדים, גילם, מצבם הרוחני והכלכלי, הן מבחינת זמני הלימוד³, והן במטרות הלימוד⁴, החל ממעבר מתורה להוראה וליישום מעשי, ועד בחינת "דרוש וקבל שכר" כמרכיב עקרי⁵.

1. יומא (כה, ב) וכן בילקוט שמעוני (פרשת חיי-שרה רמז קד) ושם הנוסח "לא פסקה ישיבה מהם".
2. כשעוסקים במבנה של ישיבה נדמה במבט ראשון שכל הישיבות מאז וולוז'ין נוצקו בתבנית אחת, אך כל המעיין בדבר רואה שאין זה כך. לדוגמא, מו"ר הרב אהרון ליכטנשטיין (להלן: הרא"ל) ציין במאמרו "דרכה של ישיבה" (עלון שבות לבוגרי ישיבת הר עציון יד ניסן התשס"א), שלפני הגעת הגר"ח מבריסק לוולוז'ין נטה שם הלימוד יותר לבקיאות.
3. היום לדוגמא "בין הזמנים" באביב הוא בחודש ניסן, ואילו מעיין במצפה איתן למסכת ברכות (לה, ב), עולה שתקופת "בין הזמנים" אצל תלמידי רבא ארכה כשני חודשים, ניסן ואייר.
4. מו"ר הרא"ל (עלון בוגרים הני"ל) מעלה מתוך אגרתו של ר' חיים מוולוז'ין ארבע מטרות לישיבה. המטרה השנייה עפ"י ניסוחו היא זאת: "מטרת הישיבה היא כפולה: ראשית - הכשרת רבנים שיהיו מורי ופוסקי הדור הבא; ושנית - חינוך אנשי רוח שהתורה ויראת שמים עומדות בראש מעיניהם, שיצאו ויעסקו בכל תחומי החיים..." אולם נדמה שכיום עיקר תפקיד הישיבה מתייחד בהכשרת רבנים, ואין תוכנית מיוחדת למי שאינו מייעד את עצמו להישאר בעולמה של תורה. אמנם יש ישיבות המתנגדות ללמודים פורמליים של תעודת רבנות וכו', אך המסגרת של ישיבות אלו אינה שונה מהותית, הן מבחינת סדר היום והן בקביעת התכנים הנלמדים.
5. חידוש הדרכים שבתורה מופיע בשפת אמת (סוכות תרמח ד"ה בעניין שמחת תורה): "יוחז"ל דרשו: 'אל תקרי מורשה אלא מאורסה'. פירוש, שיש דרכים חדשים בתורה שעדיין לא יצאו מכוח אל הפועל. עד שיבוא הזמן והדור אשר ביגיעתם בתורה יתגלו הדרכים הני"ל". השפ"א תופס את התורה כמקור של חידוש לעומת עולם הטבע שהוא קבוע עיין פרשת בא (שנת תרמה ד"ה בפסוק החודש): "בני"י מיוחדין הם להתורה שהיא למעלה מן הטבע ושם יש התחדשות תמיד". וכן באגרות הראי"ה (אגרת קכה): "אבל עיקר החזרה ההיקפית, שבהמשך העניין כמדומני שעתיד ספר 'היד' להיות המעיין המרכזי לת"ח, עפ"י סדרי הלימוד שבהכרח יתחדשו".

בימי הביניים בארצות המזרח וספרד שקדו מוסדות החינוך להקנות לתלמידים בקיאות בתנ"ך ורק בהדרגה עברו למשנה וגמרא⁶ תוך הקדמת הגרסא לסברא. באשכנז הושם הדגש, בעקבות בעלי התוספות⁷, אל לימוד הגמרא בעיון.

בעת החדשה התבססה בבית המדרש של ישיבות ליטא הנחה, שהשפעה חינוכית על התלמידים נוצרת מתוך העיסוק המרובה והמרוכז בלימוד התורה במישור השכלי. הנחת היסוד היא שהליכה במשעול צר של לימודים תיצור מתח לימודי רב ומשמעותי שיחרוט בנפשו של התלמיד סימן שאינו ניתן למחיקה, ועל ידי כך תתעצב אישיותו מתחילה ועד סוף. ממילא אין צורך להכין תוכנית לימודים, כי "כל האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה - מאבד הונה של תורה!" (עירובין סד, א). מטרת הישיבות לא היתה הכשרת כוחות הוראה לרבנות, אלא "תורה לשמה", כדרך לשלמות האדם היהודי. לימוד שו"ע על כל חלקיו נתבטל כמעט, ובמקומם בא לימוד הגמרא כשלעצמו. גם בכך התחולל שינוי, והודגשו הבחנות משפטיות חריפות שמקורן בגר"ח.

חסרונה של דרך זו הוא בשלוש צלעות המשולבות יחדיו:

1. הצלע הראשונה היא שאין התייחסות אישית לכל תלמיד בפני עצמו, אלא כל התלמידים לומדים בשווה (על בעיה זו העיר המהר"ל, נתיב התורה פרק ה)⁸, וממילא אין תוכנית לימודים.

2. הצלע השנייה היא שבשנים האחרונות איבדה החשיבה הרציונלית-משפטית את זוהרה, ותחומים רבים משפיעים ופועלים על אישיותו של התלמיד. לכן נדרש שהתורה תבוא לידי ביטוי גם בשאר כוחות הנפש. השארת לימוד התורה רק במישור השכלי, יכולה ליצור מצב בו התורה אינה יכולה להתמודד בעילות מול האתגרים העומדים על הפרק.

3. הצלע השלישית היא שעל מנת ליצור מתח לימודי רב נוצר אידיאל של תלמיד חכם הלן בעומקה של הלכה שנים רבות, ואילו כל הפרוש מעולמה של תורה כמו זר יחשב, ותחושתו

6. עיין פחד יצחק לשבועות (מאמר יז) שם הוא דן האם מקרא לעומת משנה וגמרא אלו תכני לימוד או גם ובעיקר שיטות לימוד.

7. שיטת ר"ת בתוספות (קידושין ל, א ד"ה לא צריכא).

8. המהר"ל מבקר שם בחריפות את שיטת הלימוד בדורו, שחסרים בה שני דברים מהותיים: האחד - לימוד המביא למעשה, והשני - חוסר הדרגה בלימוד "כי איך הקטנים והגדולים ישוו יחד בלימודם?". ועיין בספרו של ד"ר א. גוטסדינר "הארי שבחכמי פרג" (פרק יב עמוד עח-פח). חידושו של המהר"ל, להדגיש את לימוד המשנה, היה אחד הגורמים לכתיבת פירושו של בעל התוספות יום טוב למשנה (עי' בהקדמתו לפירוש המשנה). תלמידו של המהר"ל, בעל היכלי יקר, הציע ללמד מסכתות בעלות יישום מעשי בחיי הגלות ובעולמו של נער צעיר. ייתכן לשער, שאילו היתה מתקבלת שיטת המהר"ל וסיעתו, כוח העמידה של הציבור היהודי בפני ההשפעות החיצוניות היה חזק יותר.

הפנימית היא של כישלון חינוכי. לעומת זאת האמת היא, שמתוך אלף הנכנסים למקרא, אחד מתאים להוראה⁹.

בהכנת תכנית לימודים צריך לשקול רווח והפסד, האם כאשר נשקיע בתשע מאות תשעים ותשע נאבד את האחד, ובכך תימנע צמיחתה של שכבת תלמידי החכמים הדרושה להנהגת הדור הבא, או שמא פיתוחו של האחד יביא לאובדנם של הרבים. טענתנו היא שיש דרך נוספת, הכוללת את שני הקצוות, ויכולה לדאוג גם לרבים וגם לפיתוח היחיד.

ההסתכלות על ציר ההיסטוריה כללה מאז ומעולם שתי דרכים: יש בוחרים ללכת בדרכו של קהלת (ז, י): "אל תאמר מה היה שהימים הראשנים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה", ולפרש פסוק זה כפשוטו. אותן שיטות טוענות כי צריך להתחזק בקיים ולא לנטוש מסורת אבות. ויש ההולכים אחר רש"י שפירש: "אל תתמה על הטובה שהיתה באה על הצדיקים הראשונים כדור המדבר ודורו של יהושע ודורו של דוד, שהכל לפי זכות הדורות". היינו, באמת הזמנים הראשונים היו טובים יותר, אך היה זה בזכות מעשים נכונים, ולכן זכו לשכר גדול. ההכרה ששינויים חלים בין הדורות מחייבת את ראשי הדור למצוא פתרונות חדשים.

מדוע יש שינוי בין הדורות? המעיין בתורתו של הרב קוק ימצא שאין הדבר נובע מרוע לב ועצלות התלמידים¹⁰, אלא מאי התאמתם של הכלים הישנים למציאות החדשה. כך הוא מסביר (עין איה ברכות ט, רעז) את מאמר הגמרא בברכות (סג, א): "אם ראית דור שאין התורה חביבה עליו, כנס":

אם אנו רואים דור שאין התורה חביבה עליו, הרי זה אות שנתקלקלו הדעות, וסיבת קלקולי הדעות בא ברוב מפני שנשתנו סדרי החיים, וההבנה שהיתה מתלבשת בצורה ידועה לפי ערך הדור הקודם, שהיתה מספקת לחבב את התורה על הדור אינה מספקת כעת.

מטרת המאמר היא לשרטט בקווים כללים הצעת פתרון למצב ישיבות ההסדר כיום. בהשאלה מתחום הבנייה, המאמר יקיף את הנושא מנקודת מבטו של האדריכל ולא של המהנדס. אי לכך לא ייכתבו כאן תוכניות מפורטות, אלא נקודות מחשבה לצורך הכנת תכנית, ומה היא אמורה לכלול.

9. רש"י (קהלת ז, ח): "בנוהג שבעולם אלף נכנסים למקרא אין יוצאים מהם להצליח שראויים למשנה אלא מאה ואותם מאה שנכנסו למשנה אין יוצאים מהם לגמרא אלא עשרה ואותן עשרה שנכנסין לגמרא אין מצליח מהם אלא אחד להוראה הרי אחד מאלף".

10. עיי בדבריו של האגרות משה (יו"ד ג סימן עא) המסביר כיצד יש להתייחס לתלמידים עצלים.

ב. מטרת הקמתן של ישיבות ההסדר

ביסוד הקמתן של ישיבות ההסדר, עלתה וגם ניצבה הכמיהה להכשיר את מיטב הנוער כאליטה רוחנית מתהווה, שתוציא את אותם תלמידי חכמים וגדולי תורה, שעליהם תוכל הציונות הדתית להיסמך¹¹. מעדותו של הרב עמיטל¹² אנו שומעים: "שישיבות ההסדר נועדו במקורן לגרעין המוביל של תלמידי החכמים. ואכן, בשנים הראשונות לקיומו היה ההסדר מסלול אליטיסטי". על כל פנים הישיבות הוקמו מתוך הצורך להקים אליטה רוחנית-רבנית; דבר שהצליח במידה רבה מאוד, אם כי הרב עמיטל מציין (שם) ש"עדיין לא הצלחנו להוציא מקרבנו את אותם יחידי סגולה, גדולי תורה של הדור הבא". כיום, כשמסלול ההסדר כבר אינו אליטיסטי, נשאלת השאלה, האם הותאמה תוכנית לימודים שונה - תוכנית שיש בה דגש ותשומת לב לשינוי שחל במניעי התלמידים להגיע לבית ה', ובשאר הגורמים המטמיעים יראת שמים בלבו של האדם?

אין זו הפעם הראשונה שמתרבים ספסלי בית המדרש. בזמן שמינו את ר' אלעזר בן עזריה לנשיא, התרחשה תופעה מדהימה¹³, וכך מספרת הגמרא במסכת ברכות (כח, א):
תנא; אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו - לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי.

מדוע נוספו ספסלים לבית המדרש? ההבנה הפשוטה היא, שבתחילה היו מעט תלמידים ולכן היו מעט ספסלים ונוצר צורך לתוספת ספסלים בשל ריבוי התלמידים. אולם מצאנו פירוש אחר¹⁴ המסביר כך:

כל זמן שלא נכנסו אלא תלמידים שתוכם כברם, לא הוצרכו לספסלים, כי מרוב חשקת התורה לא ייעפו ולא ייגעו, אבל אח"כ כאשר נכנסו אף שאין תוכם כברם ואש חשקת התורה לא בערה במ - הוצרכו לתוספת בספסלים.
צריך היום לברר היטב מהם היספסלים של הדור שלנו, לעומת ספסלי דורו של ר' אלעזר בן עזריה.

11. בשורות הבאות אין הכוונה להציג מחקר שיטתי על מטרות ויעדים של ישיבות ההסדר, ולמצוא את ההבדלים בין הזרמים השונים, אלא לקחת כנקודת מוצא את המטרות כפי שהן נראות **היום** בעיני מייסדי ישיבת הר עציון שהיתה מן הראשונות במסלול ההסדר.
12. הרב יהודה עמיטל, "רעיון ישיבת ההסדר והגשמתו", עלון בוגרים יד הנ"ל.
13. הדבר המפליא הוא, שנקבעו הלכות גם ממי שקודם לא היו ראויים להיכנס לבית המדרש. הכוונה היא לשני הגרדיים (עדויות פ"א מ"ג).
14. ילקוט גרשוני בשם ספר אחד. מובא בפירוש בית יוסף למסכת ברכות והוא קובץ מספרי רבותינו, לר' אברהם דירנפלד.

התאמתה של התורה הנלמדת למצבם של הלומדים, והאחריות המוטלת על גדולי הדור לשים לב לכך, עולה בצורה מפורשת מהגמרא הבאה (בי"מ לג, א):

תנו רבנן: העוסקין במקרא - מדה ואינה מדה, במשנה - מדה ונוטלין עליה שכר, בתלמוד - אין לך מדה גדולה מזו, ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד.

הא גופא קשיא, אמרת: בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, והדר אמרת: ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד?

אמר רבי יוחנן: בימי רבי¹⁵ נשנית משנה זו, שבקו כולי עלמא מתניתין ואזלו בתר תלמודא. הדר דרש להו: ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד.

ג. המצב כיום ברוב ישיבות ההסדר

א. לימוד הגמרא

ישיבות ההסדר בנויות על בסיס ההנחה שיש שבע עד שמונה מסכתות ישיבתיות שאותן מקיפים במסלול קבוע, הן בלימוד בעיון והן במסגרת בקיאות. סדר בוקר אמור לתת יכולת לימודית גבוהה של סוגיות מרכזיות, ואילו סדרי צהרים וערב מעניקים את ההיקף. דא עקא, שהזמן נטו שבחור נמצא בישיבת ההסדר הוא כשלוש שנים וחצי בלבד (אלו הרוב. מי שנשאר לשיעור ו' זוכה לשנה נוספת). בסדר בוקר לומדים מספר דפים מועט, כך שבסיכום השנים לא נותר תחת ידו של התלמיד דבר מה מוגדר. גם בסדרי צהרים וערב אין מצליחים ליצור היקף מספיק מצד אחד וגם קבוע. בדרך כלל, כעבור שנה רובם של התלמידים (גם הטובים) אינם זוכרים היטב את מה שלמדו, והדבר גורם לתחושת תסכול. מבנה זה גורם לכך שאין מידרג של החומר הנלמד, דהיינו: אין התחלה מסוגייה קלה ומעבר לסוגייה קשה, וודאי שאין התאמה בין מצבם הרוחני של התלמידים לבין הגמרות אותן הם לומדים. למעשה, אין ידע בסיסי משותף לכל בוגרי אותה ישיבה, כיון שכל שנתון נכנס בזמן אחר לישיבה ויוצא בנקודה אחרת. החיסרון בכך הוא, שתלמיד יכול לעבור את שנות הישיבה ולהפסיד סוגיות מרכזיות בשי"ס, כיון שבאותו זמן הוא היה בצבא.

15. רבי היה קשוב לצורכיהם של התלמידים. דבר זה עולה מתוך דברי תוספות (בבא מציעא ב, א ד"ה שנים אוחזים): "שרבי לא היה לומד כסדר, אלא כמו שהיו חפצים התלמידים, אבל כשחיברם על הסדר חיברם".

ג. לימוד אמונה ותני"ך

בלימודי הגמרא יש סדרים בהם מתבצע לימוד עצמי. מאידך, בלימוד האמונה, בדרך כלל אין הכנה ולימוד עצמי לקראת השיעור, ומצב זה מביא לרדידות ולחוסר הפנמה. חיסרון נוסף הוא העדר הרגלי למידה ללימוד עצמי.

יתרון נוסף שיש ללימוד הגמרא בהשוואה לנושאי האמונה הוא שלימוד זה נעשה לפי שנתונים כך שיש עלייה הדרגתית ברמת השיעור בין שיעור אישי לשיעור ה'. ברוב הישיבות, בלימודי האמונה חסר מרכיב זה, והשיעורים פתוחים לכול.

בנוסף, בתחום האמונה (כבתחום הגמרא) חסר מבנה מסודר של עלייה (רוחנית) מן הקל אל הכבד, מהשאלות שמעסיקות את הרוח עבור לחיבוטי הנפש ועד להשגות המיועדות לנשמה בלבד.

לימוד האמונה מסתכם בסך מסוים של "וורטים", ואין בו מבנה מסודר של השקפת עולם ברורה, ואף לא היקף מסודר של ספרי יסוד. חסרה התמודדות גלויה עם שאלות שהזמן גרמן, ויותר מתעסקים עם שאלות שנמצאות בספרות חז"ל.

לימודי התני"ך גם הם סובלים מהעדר תוכנית מסודרת. אין לימוד מסודר של תורה עם מפרשים, לכל היותר לומדים רמב"ן על התורה. חסרה חלוקה של לימוד נביאים ראשונים מול נביאים אחרונים וכן לימוד של ספרי החכמה.

ד. ישיבה לבני תורה המפתחים את עולם המעשה

כיום נדמה שהאליטה הרבנית קיימת ומתפקדת, דהיינו: הישיבות מגדלות בתוכן תלמידי חכמים המנחילים את התורה לציבור, החל מתפקידי רבני בתי ספר ועד לר"מים בישיבות תיכוניות. כן זוכים אנו שצומחים ר"מים מתאימים גם לישיבות הסדר ולכוללים. כמו כן לא נפקד מקומם של מכוונים לשילוב ההלכה בתוך העולם המעשי, כגון: מכון צומת, מכון התורה והארץ, מכון כתר ומכון פועה.

כיום ברור לכל, כי על מנת להתקדם לחזון מדינת התורה, לא די בהנהגה רוחנית-רבנית בלבד אלא גם בשכבה רחבה של אנשי מדע ואנשי מעשה החיים לאורה של תורה. וכך כותב מרן הרב קוק באגרת לרב יצחק אייזיק הלוי (אגרות הראיה, איגרת קמו):

מעולם לא יעלה על דעתי, שתכלית הישיבות בישראל היא רק כדי להעמיד רבנים. תחיית התורה, המעמדת קדושתם של ישראל בכלל, על ידי גדולי תורה באמת, מיחידי סגולה, ועל ידי המון רב כפי האפשרי של בעלי-בתים תלמידי-חכמים הגונים, צריכה להיות לעולם המגמה הראשית בכונניותן של הישיבות... ויותר מזה, שאינני קובע מסמרות בדבר, שיהיו חניכי הישיבה, אפילו המצוינים, דווקא רבנים. אדרבא... עד שיצאו לנו גם כן גדולי תורה שיהיו בעלי אומנות, המתפרנסים מיגיע כפם, או אנשים מוכשרים לכל עסקי החיים, ותהיה התורה

נלמדת דווקא לשמה, משום תכלית החיים שבהגיון התורה וחיבתה. גם הציבור הרחב אינו מקבל על עצמו הנהגה רבנית כמנהיגות-על שעל פיה יישק כל דבר. על מנת להנחיל את התורה בכל מגזרי החיים דרוש שגם האליטות האחרות יינקו את כוחם מהתורה. אולם לאליטות אלו של הציבור הדתי אין ישיבה שהוקמה בשבילן¹⁶. אין ישיבה שתראה את עיקר מגמתה בפיתוח תכנית לימודים למי ששוהה בה זמן מוגבל ואחר כך יוצא לעולם המעשה. שתי מגמות עומדות בפנינו: האחת - לבנות אנשי מעשה יראי שמים שיקבעו עתים לתורה. אנשי מעשה אלה לא יערבו את התורה בעשייתם, מפני שתחומי עשייה אלה נייטרליים מבחינה תורנית. מגמה עמוקה יותר - לבנות אנשי מעשה שהשקפתם התורנית תבוא לידי ביטוי בצורת עשייתם¹⁷.

בפתיחה רמזנו לכך שאין הכוונה בתכנית המוצעת, לשלול חלילה את התפתחותו של האחד המיוחד הראוי להוראה. אלא יש כאן רצון ליצור בסיס רחב שממנו יכול כל אחד לצמוח למיצוי אישי מקסימלי. פיתוח של תכנית מובנית מונע מהבחורים את הצורך להחליט בסוף השמינית מי ראוי להוראה ומי ראוי לעולם המעשה. מערכת לימודים כזאת, שבסיסה יהיה רחב והיא תפנה לכל כוחות הנפש באשר הם, תוכל מצד אחד לטפח את אותם שנפגעו מלימודי הגמרא בשנות הישיבה התיכונית, בבחינת "היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה"¹⁸, ומאידך, מי שנפשו חשקה בתורה ימצא את המסלול האישי על מנת שיקיף ויעמיק בכל מכמני ים התורה.

ההצעה דלהלן מיועדת לענות לציבור זה על צרכיו¹⁹. דווקא משום שיש ישיבות המטפחות את אלו שבחרו בקריירה רבנית, והן מצליחות היטב בתפקידן, ראוי שחלק מתוך שלושים ישיבות ההסדר יטפחו את האליטות האחרות, ויתאימו להן תכנית לימודים מותאמת

16. לאליטה הצבאית ישנו מוסד המכינות, שהצליחו מאוד לשנות את אופי שדרת הפיקוד בצבא. ניתן לחשוב שאם תהיינה ישיבות שתתמקדנה בתחומים האחרים, גם שם יחול שיפור ניכר.
17. רעיון דומה, אך במספר שורות קטן, העלה הרב יונה פודור במאמר בשם "הרי"מ רוצה שינוי" (שמעתין' לו 139 תשרי-טבת תש"ס עמוד 143): "המעוניינים בהכנה חינוכית תורנית רצינית שתחמשם להתמודד עם העולם הגדול כבני תורה מצטיינים...".
18. נדרים פא, א.
19. בישיבה מהסוג הרגיל יש חיסרון, שמי שעוזב את הישיבה מרגיש עצמו כעין "סוג ב". התוכנית המוצעת תעביר את המסר שיציאה לחיים היא "לכתחילה", כיון שהיא תכין את הבוגר ותתייחס לצרכיו בשנים שיצא מהישיבה. אך מי שיתאים לגדול בעולמה של תורה יקבל תוכנית אישית להתפתחותו. השינוי הוא בתודעה. במקום לחשוב 'הטובים לתורה' צריך לומר: 'המתאימים להוראה'. שימוש במונח 'טוב' יוצר כהנגדה את המונח 'רע', ואילו 'מתאים' יוצר לכל אחד מהתלמיד ייעוד משלו. ועיין בנצי"ב בפירושו לתורה המדגיש שיש ארבע מדרגות בישראל, וכל אחד מישראל נדרש

לצורכיהן²⁰. התאמת תכנית מסודרת ומעקב אחריה תוכל לתת לכל אחד את האפשרות להקיף את כל הצד המעשי. על נקודה זו עמד הרב קוק, שכתב באורות התורה (ט, ג):

מה שהורגל לומר שאין קץ לתורה ביחש לעניינים המעשיים שבה, הוא נאמר רק על פי תנאים מיוחדים. אבל באמת אפשר לו לאדם, כשילך בדרך ישרה, לכלול הקפה ברורה מכל הצד המעשי שבתורה. הגדולים אינם צריכים על זה ביאורים. אמנם הבינוניים חייבים להיעזר, אחרי שיבואו לאותה המידה של הבנה טובה בעומקה של הלכה...

העבודה הזאת (= לימוד הרי"ף כסדר) היא נעימה מאד מצד עצמה ומצד הציור הקרוב לתכלית... שרק על ידי קיבוץ כל הפרטים יתייצב נגד עיניו היופי הגדול של הבניין המפואר של כל התורה המעשית.

וכשילך בדרך זו בכל יום תמיד, יחבר עם זה שיעורים להקפה כללית בתורה שבכתב, וזמנים הגונים מדי יום ביומו לקניין הידיעות של האגדות, המדרשים, ספרי המוסר, המחקר והקבלה בשמירת המדרגות וריווח זמן למחשבה עצמית, להרחבת הרגשות הטובות...

ישיבה שמראש מיועדת בעיקר לאנשים שנמצאים בה זמן מוגבל, והם רואים עצמם כבעלי מקצועות חופשיים²¹, מצריכה קביעת מסגרת מוגבלת שבנויה מראש על חמש או שש

לעבוד את ה' בדרכו המיוחדת. מכאן עולה הכרח לתת דגש בלימוד המתאים לכל אחד לפי התפקיד המיועד לו. כך כתב בפירושו לפסוק בדברים (י, יב): "ועתה ישראל מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה אותו". "דראוי לדעת שיש ארבע מדרגות בישראל כמו שבארנו בפרשת בלק (במדבר כד, ו).... וכל אחד מכתות הללו אינו דומה לחבירו בשאלת הקב"ה ממנו".

20. ה"חוות יאיר" מציג שני עקרונות לקביעת תוכנית לימודים, האחד: כיצד התכנים הנבחרים משפיעים על הנפש, והשני: דירוג מהקל אל הכבד. ואלו דבריו (סי' קכד): "והנה קשה מאד לקרב איזה לימודים ולרחק קצתן באשר כלם אהובים כלם ברורים כלם עומדים ברומם של עולם והכנות להמציא תכלית המבוקש שהוא השלמות הנפש וחלילה לי לומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה רק מצד שבכל חכמה עיקרו הסדר וההדרגה הנכונה ה"י בהשגת חכמת התורה". ומדוע בוחרים תוכנית לימודים שאינה טובה? מסביר ה"חוות יאיר" כי: "הא' לפעמים הרב המגיד בוחר בזה בשביל עצמו כדי ללמוד דיני ממונות אחת לאחת כי אפשר שהוא כבר מילא כרסו בשאר החלקים. הב', מפני הגובה והגאון אשר יחשבו באם יהיו בקיאים בד"מ יצא טבעם תוך בני אדם וישאלו מהם עצה ויקבלו שכר ולפעמים יקבלו שכר ע"י שיהיו מורשים מבעלי דבר ולבסוף גם מבוררים ודיינים קבועים והרי גלוי שהוא לימוד שלא לשמה וגרע מיני שתכליתו מצה ומריבה ערמה ותחבולות ולימוד טענות שווא להצדיק רשע ולהרשיע צדיק והוא לא תצלח. הג' בחרו בדבר שיש בו פלפול ועומק כעניין הרוצה להחכים יעסוק בד"מ שאין לך מקצוע וכו' והוא אמת רק שדבר בעתו מה טוב ואין ראוי למאוס מי השלוח ההולכים לאט". ועיין שם במקורות שמביא נגד שיטת הפלפול.

21. הזמן הדרוש לרכישת מקצוע הוא כארבע שנים. לאחר כשש שנים של ישיבה יוצא האדם לעבודה בגיל עשרים ושמונה. איחור רב של למידת המקצוע ורכישת פרנסה יבוא על חשבון הקמת משפחה גדולה וכו' (כמובן, אנו עוסקים באדם הממוצע ולא ביחידי סגולה בודדים).

שנים. מסגרת תחומה במספר שנים מועט, לכאורה מורידה את ההתלהבות ואת ערכה של התורה. אך במבט שני לחץ של זמן נותן לכל שנה ייחודיות משלה, כך שאין שנה דומה לחברתה והתועלת של כל שנה עולה.

וכך כותב מהר"ם חאגיז (משנת חכמים, פירוש על פרק קנין תורה) בשם אביו, שמי שלא ודאי לו שיהיה בעל תורה, ראוי ליצור עבורו תשתית לימודים של תנ"ך, משנה ודינים: שהרי אם בימי ילדותו יתעסק דווקא בגמרא ויניח כל הלימוד הנזכר, אזי כשיוצא לסחורה ולאומנות, ודאי ישכח מה שלמד מן הגמרא גם אותו מעט שלמד בתנ"ך, מאחר שלא החזיק בהם כראוי, ונמצא קרח מכאן ומכאן, את כל זו ניסתי בחכמה.

ה. מטרות ויעדים

1. פיתוח כוחות הנפש

יש שוני בין ישיבה שמטרתה לגדל תלמידי חכמים אשר תורתם מקצועם, לבין ישיבה שמטרה לפתח את האליטה הכלכלית-אינטלקטואלית, הן ביעדים והן באמצעים.²² הרמב"ם קבע בשמונה פרקים שיש חמישה חלקים לנפש האדם.²³ נדמה שאם לא ניתן לכל כוח מכוחות הנפש חוויה תורנית רוחנית אמיתית, לא נצליח לגבש בן תורה שלם בדרכיו ובמעשיו. כאשר אנו עוסקים במי ששאיפת חייו להישאר ספון בעולמה של תורה - עיקר הכוחות והמאמץ צריך להיות בתחום השכלי: לימוד תורה לשם התורה. אולם כאשר אנו רוצים שתלמידי חכמים ייפגשו עם עולם המעשה, יש הכרח קיומי לפתח את שאר חלקי הנפש, כיון שהם יעמדו בפני התמודדויות שאינן נמצאות בתחום הישיבה. לדוגמא, מי שיוצא לעולם המסחר נתקל כדבר יום ביומו בשאלות של "נשאת ונתת באמונה". לצורך כך ייתכן שלא מספיק ללמוד את הסוגייה במישור השכלי, אלא צריך לשם כך כלים נוספים על מנת להמחיש את עוצם הבעיה ואת דרכי ההתמודדות עמה.²⁴

22. לכל אדם יש תוכנית אישית המותאמת לו, וכל אדם צריך להתקשר לחלקי התורה המתאימים לנפשו. הרב קוק באורות התורה (ט, ו) כותב כך: "ישנם שיצאו לתרבות רעה מפני שבדרך לימודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתם האישית והמיוחדת. הרי שאחד מוכשר לדברי אגדה, ועניני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות עסוק בהם בקביעות, ומתוך שאינו מכיר להעריך את כשרונו המיוחד הוא משתקע בענייני הלכה, כפי המנהג המורגל, והוא מרגיש בנפשו ניגוד אלה העניינים שהוא עוסק בהם... אמנם כיון שאינו מכיר את סיבת הרגשתו הניגודית בלמוד, והוא מתגבר נגד טבעו, תכף כשנפתחים לפניו איזה דרכים של הפקר הוא מתפרץ ונעשה שונא וער לתורה ולאמונה... יש מי שנטייתו חזקה לחכמות מיוחדות, שגם הוא צריך ללכת לפי נטייתו הפנימית, ויקבע עתים לתורה, וזה יעלה בידו, כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ".

23. "ומפני זה אומר, שחלקי הנפש חמישה: הזן, והמרגיש, והמדמה, והמתעורר, והשכלי... ודע שזאת הנפש האחת, אשר קדם ספור כוחותיה, או חלקיה, היא כחומר, והשכל לה צורה" (הקדמת הרמב"ם למשנה, מהדרת שילת, עמודים רכט, רלא).

24. יתכן שבעבר בעיה זו לא הייתה קיימת כיון שאדם היה ממשיך במסורת המשפחה ואם היתה זו

כך אנו למדים מהנהגתו של רבי יהודה הנשיא²⁵, המובאת במדרש (ויקרא רבה פרשה לג): רבי עשה סעודה לתלמידיו. הביא לפנייהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררין ברכים ומניחין הקשים. אמר להם: דעו מה אתם עושין, כשם שאתם בוררין את הרכין ומניחין את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל: "וכי תמכרו ממכר".

רבי לא הסתפק בשיעורים למדניים והלכתיים. הוא דאג להפנים את המסר על ידי "תרגיל" מוחשי.

פיתוח כוחות הנפש נדרש גם לצורך העמקה בלימוד התורה. כך עולה מדברי הרב קוק בפירושו (עין איה ברכות ט, שנט) למאמר הגמרא במסכת ברכות (סד, א) "כל היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה להקביל פני שכינה":

היחש של התפילה אל דעת ד' היא בזה נבדלת מיחש התורה, שמצד התפילה יתקרב האדם אל א-להיו רק על פי חושו הפנימי הפרטי, כפי רגשי נפשו ודעותיו הקנויות לו מכבר בקניין נפשו פנימה, כי זאת היא תורת הרגש שעליו התפילה נוסדת...

והנה אך אז יוכל האדם להיות מתעלה בידיעות נעלות ממושגים קדושים במה שהוא יותר רחב מערך נפשו, רק אם השלים את ציורי נפשו באורח הגון. על כן התורה צריכה גם כן אל התפילה, על כל פנים לפרקים.

על כן היוצא מבית הכנסת, ומשלים את כוח רגשו הפנימי, ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה להשלים כוח שכלו בערך החיצוני שחוץ לנפשו, זוכה להקביל פני שכינה.

2. חיבור התורה לפציאות

הרב סולובייצ'יק ("איש ההלכה" עמ' 29) מתאר את התופעה הנפשית של איש ההלכה הרואה שקיעה:

כשאיש ההלכה נושא את עיניו אל האופק המערבי או המזרחי, ורואה דמדומי חמה בשקיעתה, את השחר בעלותו או זהרורי שמש בזריחתה, הרי הוא יודע כי זריחה או שקיעה זו מחדשת בעדו דינים, חובות ומצוות...

וכשהרבה ממושגי ההלכה אינם מקבילים אל התופעות הריאליות, אין איש ההלכה מיצר ודואג כלל. משאת נפשו היא לא הריאליזציה של ההלכה אלא הקונסטרוקציה האידיאלית שניתנה לה מסיני, וזו קיימת לעולם ועד. "עיר הנידחת לא הייתה ולא עתידה להיות ולמה נכתבה - דרוש וקבל שכר" (סנהדרין עא, א).

משפחת סוחרים למד מאביו כיצד סוחרים ביושר. ואולם כיום בחירת המקצוע נעשית יותר לפי נטיית ליבו של האדם ופחות על פי מסורת המשפחה, כך שצריך ללמוד באופן מעשי כיצד עומדים בניסיון. מי שנשאר בעולמה של תורה מתקיים בו: "אל תביאני לא לידי ניסיון".

ראה לעיל (הע' 15).

לאנשי ההלכה שעתידים ליצור את עולם ההלכה המופשט, ראוי ורצוי לדבוק בדרך זו. אולם כאשר אנו רוצים להרחיב את השפעת התורה על כל חלקי הנפש, מן הדין שיילקח בחשבון המדד של הפגישה עם העולם הממשי הריאלי. לכן חשוב ליצור קשר בין העולה מתוך הסוגייה לבין המציאות הריאלית בה נמצא התלמיד.

חיבור התורה למציאות כולל בתוכו שני דברים: החיבור האחד הוא התמודדות עם ניגודים שיש בין התורה לבין נורמות ערכיות ומוסריות הקיימות בעולם, ובקיצור, ההתמודדות עם התרבות המערבית בצד המוסרי שלה²⁶. המגמה צריכה להיות פיתוח ההבנה שתחושת הצדק צריכה לנבוע מתוך חוקי התורה כי כך הוא רצונו של הקב"ה, ומתוך נקודת מוצא זו להבין כיצד "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו". יחד עם זאת יש לברר למעשה, על אלו דינים, למשל, ניתן להחיל את הכלל "כל המתנה בממון על מה שכתוב בתורה תנאו קיים"²⁷? החיבור השני הוא ללמוד את הסוגיות בדרך המתויימת בחינוך. כשלומדים הלכות שבת, יש לעסוק בחשמל בשבת ובשאר שאלות מודרניות. ספרי עזר לכך יכולים להיות לדוגמה כרכי 'תחומין' וכן שו"ת 'באהלה של תורה' (שבסוף חלק א' שלו יש מפתח סוגיות למטרה זו).

3. פיתוח הסברא וכתוספת ללימוד הבקיאות

כיום משמשים סדרי צהרים וערב להשלמת הבקיאות בגמרא, ובשולי הסדר לומדים אמונה ותנ"ך. למי שאינו מתעתד לעסוק בלימוד תורה כמקצוע, צריך להעתיק את מרכז הכובד מיסיני ל'עוקר הרים', כאשר 'סיני' מסמל את הבקיאות ואילו 'עוקר הרים' מסמל כלים לימודיים²⁸. לימוד הגמרא בבקיאות אינו נותן ידיעה להלכה ולא מקנה די כלים לפיתוח

26. לשם הדגמה של בעיה מוסרית נביא כאן את דין "השוכר את החמור לרכוב עליה ומתה בחצי הדרך - נותן לו שכרו של חצי הדרך ואין לו עליו אלא תרעומת" (בבא מציעא עט, א). המוסר ותחושת הצדק הטבעי הרווחת היום אומרים שאם אדם שכר מכונית והיא התקלקלה בחצי הדרך, ואת שארית דרכו הוא השלים על ידי מונית, אין הלקוח צריך לשלם לחברת ההשכרה על מחצית הדרך, אלא להפך, חברת ההשכרה חייבת לפצות את הלקוח על עוגמת נפשו.

27. יש לברר תלוי מאיזה טעם תנאו קיים. האם מטעם מחילה, או כמו שהביא בעל קצות החושן (סי' רט ס"ק יא) בהסבר הדברים בשם הרמב"ן, שאפילו באומר ע"מ שאין לך עלי דין אונאה חל המעשה, כי לא אמרה תורה שיתחייב אלא ברצונו של זה. וכן יש לדון מדוע בריבית אין מועיל תנאי. וכן לעניין ירושת הבת. ראה לדוגמה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' מב - קוני אורחות המשפטים פרק ח), ולעומתו עיין במאמרו של הרב זלמן נחמיה גולדברג ('תחומין' ד עמוד 342) המצדד בחידוש 'שטר חצי זכר'.

על פי זה, ייתכן שחווה שכירת הרכב הוא על פי ההלכה, ובמציאות זו אכן חלה חובת פיצוי על חברת ההשכרה.

28. וכפי המובא בדברי רבא עפ"י רש"י (ברכות ו, ב): "אגרא דשמעתא סברא - שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר".

הסברא, ולכן צריך לצמצם את זמנו. למי שמתעתד להיות ממורי ההוראה, הבקאות נותנת יכולת השוואה ודימוי מילתא למילתא, דבר שלא ניתן להשיגו אפילו על ידי מחשבים משוכללים.

לכן לעני"ד צריך לעבוד בסדרי צהרים על יצירת כלים לימודיים הן של הרגלי לימוד של דף הגמרא והן של יכולת התמודדות עם שאלות יסוד באמונה, ולא לעבוד רק על היקף, אשר יבוא במשך הזמן²⁹.

לכן נראה להציב לסדרי צהרים וערב מטרות נוספות, כפי שיוסבר להלן במבנה של כל חטיבה.

1. הצעת מבנה חדש לישיבה

1. הזמן בישיבה והשלכותיו

בפרק הדין במטרות ויעדים הצבנו שלוש מטרות: האחת - פיתוח כוחות הנפש, השנייה - חיבור התורה לחיים, והשלישית - הקניית כלים לימודיים. מסגרת ישיבת ההסדר צריכה להתחלק לשני שלבים; הראשון - לפני הגיוס לצבא, שיקרא להלן: החטיבה הראשונה, והשני - לאחר הגיוס, שיקרא להלן: החטיבה השנייה.

עיקר מטרת החטיבה הראשונה אינה לימודית אלא נפשית. עניינה הוא ליצור מעבר בנפשו של התלמיד, מאדם המושפע ומונחה על ידי כלי התקשורת הממוניים, לאדם שהוא בן תורה³⁰.

בשלב השני, אחרי השירות הצבאי, המטרה צריכה להיות יכולת פיתוח לימודית על מנת לפתח כישורים להתמודדות עם מצבים המשתנים במשך החיים. תכנון שנות הישיבה מצריך מחשבה רבה, כדי ליצור מצב שבו סיום מסלול ההסדר יהיה רק במיקום הגיאוגרפי של התלמיד, אך הקביעות הנפשית תישאר של בן ישיבה שאינו עוזב את הישיבה אלא לוקח אותה לכל מקום.

29. בעל דברות משה' על קידושין (סימן מג) מחלק את מצוות לימוד התורה לשני סוגים; האחד: איכות הלימוד, דבר שדוחה מפניו את מצוות נשיאת אישה, והשני: היקף של לימוד התורה שאינו דוחה את מצוות פו"ר. בהשאלה לענייננו, הזמן בישיבה צריך להיות מנוצל להקניית יכולת לימוד ולא על מנת ליצור היקף.

הגר"א בפירושו למשלי (ו, ח) כותב כך: "והעניין שצריך האדם בימי נעוריו שהוא זמן הקציר לאגור ולאסוף היינו ללמוד תורה הרבה ואח"כ בקיץ שהוא סוף ימיו בימי זקנותו לטחון אותם להבין כל דבר על בוריו". אמנם לכאורה יש בזה סתירה לדברינו, אך מעיון בהמשך דבריו משמע אחרת: "וכן בתורה, אם לא למד תורה הרבה אין לו ממה לבקוע עצים ואין לו דינים רק מעט". הרי שהלימוד הוא למטרת הסקת מסקנות הלכה למעשה, דבר שגם כיום, למרות הסדרים הארוכים, לתלמיד הממוצע קשה להגיע. ניתן גם לומר שסוף הזמן בישיבה תפקידו מקביל לימי הזקנה.

30. יתכן שכאן כדאי לקחת מרכיבים מסוימים משיטת החינוך הנוהגת במכינות.

2. התאמת הגמרא למעג התלמיד

כיום, כל הישיבה לומדת מסכת אחת ובכל שנה מסכת אחרת. לכך יש חיסרון רב, משום שמה שמתאים לבחור צעיר לא מתאים לבחור מבוגר³¹. לעניות דעתי צריך ללמוד בכל שנתון מסכת אחת קבועה המתאימה לצורך הרוחני שלו. לדבר זה שני יתרונות: האחד - שהר"מ יהיה פנוי לקשר אישי אינטנסיבי³². והשני - שבמשך השנים, כיון שהשיעורים יחזרו על עצמם, ניתן יהיה להקדיש זמן רב לדידקטיקה ולבירור מעמיק יותר. הסכנה בחוסר ההתחדשות הלימודית של הר"מים קיימת גם היום, וצריך לתת לה פיתרון אחר³³.

ז. הצעת עקרונות לסדר הלימוד לחטיבה הראשונה

החודש הראשון של התלמיד בישיבה צריך להשאיר עליו רושם בל יימחה. לכן חשוב להתחיל במסכת שקשורה לזמן בו נמצאים וליצור את האווירה של הימים הנוראים. המסכת המתאימה לכך היא מסכת ראש השנה. הפתיחה במסכת הראש השנה היא משתי פנים, הפן הראשון מסכת הקשורה לימי הרחמים והסליחות. והפן השני במאמץ מוגבר ניתן על יד שיעור יומי של כשעה בנוסף על סדר עיון וסדר הבקאות, לסיים בארבעים יום מסכת זו הכוללת שלושים ושלושה דפים. תחושת סיפוק זו יכולה להוות מנוף גדול לכניסה טובה לעולמה של תורה. בשנה ב' כדאי ללמוד פרק שמיני ממסכת יומא בזמן אלול על מנת לתת לזמן זה את ייחודו.

31. מעיון בגמרא ניתן להבין שכל סדר בש"ס מפתח כוחות נפש אחרים. במסכת בבא בתרא (קעה, ב) מלמדנו רבי ישמעאל: "הרוצה שיחכים - יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן, והן כמעין הנובע. והרוצה שיעסוק בדיני ממונות - ישמש את שמעון בן ננס". מכאן רואים שאדם הרוצה להחכים יש לו מקצוע מיוחד לכך והוא דיני ממונות. ויש מקום לדון האם לבחור הממוצע בשיעור א', הצורך להחכים הוא בראש סדר העדיפות החינוכית.

32. חשיבות הקשר האישי בין הרב לתלמיד ברורה מאוד; אך היא חשובה שבעתיים בשלבים הראשונים של הלימוד בישיבה להפיכת הנער לבן תורה. עמד על נקודה זו הרדב"ז (חלק ג סי' תעב): "עוד אמרו בספרי החכמה כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו ויהיה לו נפש יתירה וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחיי שניהם וזה הוא שנאמר 'היו עיניך רואות את מוריד' וזהו 'והתייצבו שם עמך ואצלת מן הרוח וכו'. וכן התהלל רבנו הקדוש שאם היה רואה את פני רב היה מגיע למדרגה עליונה, וכ"ש אם הרב מתכוון גם הוא וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל ומש"ה אמר ר' יוסי לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה ומכאן התירו שילך אדם למקום אחד ללמוד תורה".

33. פיתרון אפשרי לבעיה זו הוא שינוי השיעור שהר"מ מלמד כל מספר שנים.

1. סדר בוקר

בשנה א': זמן אלול - מסכת ר"ה, זמן חורף - מסכת ברכות, בזמן קיץ נכנסים למסכת שבת. בשנה ב': זמן אלול - מסכת סוכה, בזמן חורף - מסכת שבת. מסכת ברכות טובה מאוד לפתיחת לימוד הגמרא היות שיש בה את יסודות האמונה היינו קבלת עול מלכות שמיים תפילה והלכות ברכות המשולבות בהלכה מעשית לכל יום. דבר זה עולה במפורש מתוך דבריו של ר' צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק אות ב):

ברכות לראש צדיק לכך מסכת ברכות ההתחלה משה סדרים שעיקר הכל, דע את אלקי אביך ואחר כך ועבדהו. שצריך לידע למי עובד. והו הברכה לפני כל מעשה, לייחד כל מעשיו להי כמו שנאמר (משלי ג, ה) 'בכל דרכיך דעהו'... וזהו התחלת הכניסה לתורה כמו שנאמר(תהלים קיא, ו) 'ראשית חכמה יראת ה'.

וכן עולה צורך זה מתוך דברי המאירי בהקדמה לבית הבחירה:

והוא אצלי שהיה הענין להתחיל במסכת ברכות לסיבות כפולות: האחת - להיותה ראשונה בסדר הקודם לרבנו הקדוש כמו שכתבנו היותה מונחת בסדר זרעים שהוא הסדר הקודם וראשונה לשאר המסכיות שבו. והשנית - להיות המסכתא ההיא באה להעיר על עניינים נכבדים מפנות האמונה בייחוד השם ולהתפלל לפניו ולהודות לו ולברכו וזה ענין ראוי להקדימו ולחנך האדם מקטנותו להיות גידולו על זאת התכונה. והשלישית - להיות המסכת סובבת על עניינים תמידיים לא יסור חיובם מן האדם רק שעות במספר לא יום שלם בשום פנים והיה בראוי להקדים ענין כזה על כל שאר העניינים.

2. הצעה לדרך הלימוד

דרך הלימוד צריכה להיות כך שבבוקר יהיה לימוד משותף עם הר"מ. הזמן נתון לשינוי. אך הדבר החשוב הוא לימוד משותף, בו מעלה הר"מ את השאלות היסודיות ופותר את הקשיים של פשט הגמרא. לאחר הפסקה קלה יהיה לימוד עצמי על מה שנלמד בצורה יותר מעמיקה (אין הכרח בדפי מקורות). בסוף הסדר - השיעור בדרך המקובלת היום. בדרך המוצעת, השיעור הראשון אמור לרכז את בעיות היסוד בסוגייה ואח"כ לתת לתלמידים להתמודד עם בעיות אלו. בסיכום היום צריך לבוא שיעור.

בשנה ב' מסכת שבת מתאימה, כיון שהיא עוסקת בהלכות המתיישמות מידי שבוע, ויעסיקו מאוד את הבחורים בזמן השירות הצבאי. הדגש בשנה זו צריך להיות על מסקנה להלכה.

3. סדר צהרים

תחילתו תהיה גמרא בבקיאאות במשך כשעה עד שעה וחצי. אך בחלקו העיקרי של הסדר המטרה תהיה להקיף וללמוד בעיון חלקים גדולים מהתנ"ך, כך שהתלמיד ידע שבסוף

שנה וחצי הוא יסיים לדוגמא את נביאים ראשונים, כולל המקבילות בדברי הימים. בנוסף לכך יינתנו שיעורי תנ"ך בעיון. בסיכום כל נושא יערך סיור לימודי מקיף. ניתן בשנה וחצי הראשונות לבצע כעשרה סיורים. סיורים אלו יאפשרו ליצור חוויות לימודיות ולפתח את כוחות הרגש. אין הכוונה לסיורים שנועדו רק לראות את האזורים עליהם מסופר, אלא המטרה העיקרית היא ליצור נקודות נוספות בחלקי נפשו של התלמיד בהם התורה באה לידי ביטוי.

4. לימוד אמונה

מטרה נוספת היא להתמודד עם מספר סוגיות יסוד באמונה. הרב קוק באיגרותיו דן הרבה בסדרי הישיבה. את עיקר החידוש הוא רואה בהעמקה של לימודי האמונה, וכפי שניסח זאת באגרת (אגרות הראיה, אגרת קיד):
 בדבר הישיבה, עיקר כוונתי היא שיהיה קבוע בה לימוד בקביעות בחלקי התורה הפנימיים, מהתחלת המוסר והמחקר עד עמקי הקבלה והסוד לכל פרטיהם. כי מובטחים אנו שזה יביא לגאולה שלמה.

דרך זו של הוספת נדבך האמונה מועילה מאד, אך כיום כדי לבסס את הצדדים הללו אנו חייבים להעניק להם את אותה רצינות ויסודיות שיש ללימוד הגמרא. היינו, לא רק שיעורים בסופי סדרים אלא הקצאת זמן ללימוד עצמי וכתובה יוצרת על פי תוכנית מסודרת ומדורגת.

כיום, לימודי האמונה והתנ"ך נעשים על פי רוב באמצעות העברת שיעור ללא הכנה מוקדמת, וודאי שאין זמן מוגדר לכך בסדר היום. אם אנו רוצים להעלות את רמת לימודי האמונה והתנ"ך בקומה נוספת, אין זה מספיק להעלות את רמת השיעור, אלא צריך בעיקר לתת לכך זמן הכנה ולימוד עצמי, דהיינו, להשקיע סדר שלם³⁴.
 דבר זה למדנו מדברי המאירי בפירושו למסכת עירובין (נג, א) על דברי הגמרא: "בני יהודה דגלו מסכתא נתקיים תלמודם בידם":

דגלו מסכתא - כשהיו דורשים ברבים מודיעין מקודם באיזה ענין ובאיזו מסכתא הם דורשים, כדי שירגישו השומעים ויעיניו בדבר עד שידעו להשיב, ומתוך כך הענין יוצא לאמיתו. והרב מודה בדרך זה שנוח לו להיות תלמידיו משיבין לו כדי שיבוא הענין לידי בירור³⁵. והוא שדרשו: "דוד דגלי מסכתא כתיב ביה: יראיך

34. יתכן שכדאי בתחילת הסדר, ללמוד את שאר פרקי המסכת הנלמדת בבוקר על מנת שהתורה לא תהיה קרעים קרעים ולתלמיד תהיה תחושה של דבר שלם הנמצא תחת ידיו. מדובר במסכת ברכות ושבת - דבר שניתן ליישמו.

35. בדרך זו הלך הר"י עמדין בפירושו (הגהות וחדושים ערובין שם).

יראוני וישמחו, שהרי היה גורם להם שלא יתביישו, שאול דלא גלי מסכתא כתיב ביה: 'בכל אשי יפנה ירשיעי שהיה מעמידם בחזקת רשעים ועמי הארץ. את היקף ההשקעה הנדרשת ללימוד האמונה, נוכל ללמוד מדברי הרב קוק זצ"ל (אגרות הראי"ה ח"א סי' צח):

החלק הרוחני והמדעי שבתורה לכל צדדיו צריך שיהיה נלמד בזכות שווה, כקביעות ההלכה והתלמוד.

ובאגרת אחרת (סי' פט) כותב הרב קוק בענין הזמן הדרוש:

הלימוד המתרחב והולך בהדרגה, בקביעות עת ושעה או שעתיים בכל יום, עד כדי רכישת השקפה הגונה ורגש פנימי על החלק המוסרי והעיוני שבתורה. יש לעיין עד כמה ניתן ללמוד מהפרטים הללו, ששעה או שעתיים הספיקו לצעירי דורו של הרב קוק, לקבל השקפה הגונה. יתכן שהנוער היום זקוק לשלוש ארבע שעות ביום, לאותה מטרה של דעה מבוססת³⁶.
 בשני נושאים אלו הזמן צריך להיות מוקדש לשני דברים: האחד - לעיין במקורות, והשני - לכתובה עצמית³⁷.

5. סדר ערב

על פי הסדר המוצע, בו כל שנתון לומד מסכת אחרת, נדרש למצוא פיתרון למסגרת של ה"חברותא מבוגרת", במטרה ליצור קשר לימודי משמעותי בין התלמיד הצעיר לבין בחור מבוגר. מטרת סדר ערב היא ליצור מסגרת כזאת.

כדאי לבחור סבב של חמש מסכתות שניתן לסיימן בבקיאות בתוך כשנה ולהכין על כך שאלונים וסיכומים על מנת שהלימוד יוביל לידיעה. במסגרת זו יש להקנות הרגלי חזרה הכוללים עיון ברמב"ם כסיכום הגמרא חזרה על רי"ף או רא"ש, דבר שניתן ליישמו בהמשך החיים.

בשעות הערב המאוחרות יש לקיים חוגים עם רמ"ים או אברכים. חוגים אלו מיועדים להעלות שאלות ובעיות שהתלמידים מעלים ברמה של דו שיח ולא רק כשיעור.

36. הוספת השעות, אם תיעשה, צריך שתהיה בקפידה רבה, על מנת שלא יצא שכרנו בהפסדנו.

37. "עיקר הלימוד שנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתבת יד, אשר על כן נקראו החכמים סופרים" (מהרש"א בבא בתרא י, ב ד"ה 'שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו', מובא בתחילת מוסר אביך).

ה. הצעת עקרונות לסדר לימוד לחטיבה השנייה (שנים ד-ה)

1. סדר בוקר

בשנים אלו, של חזרה מהצבא והתלבטות באיזה תחום לבחור בהמשך החיים, חשוב מאד לפתח את היכולת ללימוד עצמי של דף גמרא. לכן מוצע לבחור באופן קבוע שתי מסכתות, אחת מסדר נזיקין והשנייה מסדר נשים, וללמדן. תוספת של מסכתות מסדרים אלו תקנה מבט מקיף יותר על הש"ס.

בשנים אלו, סדר הגמרא בבוקר יהיה דומה לנעשה כיום בישיבה. המטרה תהיה לפתח יכולת לימוד, וכן להכיר ספרים של ראשונים ואחרונים.

עקב מגבלות הזמן, דהיינו העובדה שהתלמיד לומד רק שתי מסכתות מסדרי נשים ונזיקין, ניתן לנקוט בשיטת לימוד משלימה, והיא הכנת מאגר של כשבעים סוגיות יסוד בש"ס, והעברתן בצורה מסודרת³⁸. לכך מיועד השיעור הכללי שיהיה מכוון לתלמידי השיעורים הגבוהים.

קביעת מסלול מוגדר פוגעת ביישום הכלל היסודי של לימוד תורה, והוא "שאינ אדם למד אלא במקום שליבו חפץ". לכן מומלץ ליצור מסלולים שונים של לימוד באותה מסכת. בדרך זו, החלוקה של השנים ד-ה' לא נעשית על פי הגיל, אלא לפי גיוני לימוד. אין המדובר ברמות שונות אלא בדגשים שונים המתאימים הן לר"מים והן לתלמידים.

2. סדר צהרים

תחילתו של הסדר מיועדת ללימוד גמרא בבקיאאות.

חלקו השני של הסדר יוקצה לשני תחומים: התחום האחד הוא התמודדות עם שאלות אמונה המעסיקות ומטרידות בחור הנמצא במסגרת של אוניברסיטה או מכללה, ובכלל בחיים³⁹.

לדוגמא, מי שהולך ללמוד מדעי הרוח ייתקל בביקורת המקרא, ולכן חובתה של הישיבה להעמיד תשובה הוגנת ומשמעותית⁴⁰.

38. הספר הקלאסי לעניין זה הוא 'כסף נבחר'. בו יש מאה וששים סוגיות. במסגרת של שנתיים אין אפשרות להקיף את כל הספר; אך ניתן בקפידה לבחור את הסוגיות המרכזיות.

39. למעלה מובאת דוגמא אחת. יש רשימה שלמה של נושאים שצריך ללמוד אותם לעומק כגון: מוסר התורה לעומת המוסר הטבעי; מדיניות חברתית עפ"י הלכות צדקה; ביטחון בה' בתחומי הבריאות הפרנסה וההנהגה הלאומית, ועוד.

40. למשל, על פי שיטתו של הרב מרדכי ברויאר. עדות מרתקת ומכאיבה על חשיבות שיטתו לביסוס האמונה בתורה מהשמים עיין במגדים לג עמ' 128-130.

מטרה שנייה היא להראות כיצד סוגיות הגמרא מתיישמות הלכה למעשה. כדאי ללמוד סוגיות יסוד בהרחבה (כגון: חליבה בשבת, השתלת אברים וכדומה), כך שכל סוגייה תתפרס על פני שבוע שבסופו יערך שיעור. בסוף כל סוגייה יישארו לתלמיד דפי מקורות וסיכום, ובהם יוכל להשתמש אחר כך בחייו. במשך שנתיים ניתן להקיף סוגיות רבות. גם כאן עיקר החידוש צריך להיות בהקצאת זמן ומשאבים לכתובה וללימוד עצמי, ולא רק לשיעורים, כפי שנהוג כיום⁴¹.

בשנים אלו כדאי לתכנן פגישות עם אנשי שטח של תורה, כסיכום לשיעורים בנושאים אלו⁴².

3. סדר ערב

שתי מטרות עומדות בפנינו ביחס לסדר ערב: האחת היא קשר עם הבחורים הצעירים, והשנייה היא להרגיל לקביעת עתים לתורה. כיום בחור בישיבת הסדר לומד בבקיאות שני סדרים שלמים, וכשהוא אינו נמצא בישיבה אינו מסוגל נפשית ללמוד דף יומי, כיון שאין זה מספיק עיוני, וללימוד בקיאות הוא נדרש לזמן רב. בסדר ערב צריך לתרגל מצב של חוסר זמן ועייפות ובכל אופן ללמוד דף יומי, לפתח את המיומנות הכרוכה בלימוד זה כך שתהיה לו תועלת גם בעתיד. לכן אחר סיום הלימוד עם הבחורים הצעירים יוקדש זמן לאימון היכולת של לימוד דף גמרא במשך כשעה, שזהו הזמן הממוצע של לומדי הדף היומי.

ט. שנה ו' ואילך

כיום קשה להשאיר בחורים לשנה ו'. הסיבות לכך רבות, ואך חלק מהן תחת ידנו ובשליטתנו. שנה שיש לה מטרה מוגדרת תקל על הבחורים להישאר בישיבה למענה. בניית תוכנית ייחודית לשנה זו תיצור מניע חיובי לשבת בבית ה' שנה נוספת. לדוגמא, ניתן ללמוד את המסלול של לימודים לקראת רבנות כאשר המטרה היא לא לשם כהונת רבנות אלא לנצל את המכשיר של המבחן ליצור מוטיבציה וזרז הגורם סיפוק.

41. הגר"א בפירושו למשלי (ה, טו) מסביר שיש שלושה שלבים בתורה: "אחד כאשר הוא לומד מרב, השני כשלומד לעצמו, השלישי כאשר מלמד לאחרים... כשאתה לומד לבדך ותחדש דברים והוא לך כמעין נובע".

42. לדוגמא: אחרי לימוד נושאים הקשורים לרפואה והלכה, יש לקיים מפגש עם רבני מכון 'פועה' או עם מנהל מחלקה של בית חולים וכדומה.

ניתן לבנות מסגרות נוספות של לימוד, לדוגמא - ירושלמי על מסכת אחת או לימוד אגדה. העיקרון הוא להקיף בשנה אחת דבר ייחודי שייצור מטרה ראויה להישארות בישיבה. תוכניות מעין אלו יהוו תמריץ ללימוד חומר חדש לר"מים הרוצים להתפתח בתחומים חדשים.

סיכום

עיקר החידוש בהצעה זו הוא הכרה בכך שיש שוני בין הצרכים של מי שתורתו מקצועו, לבין מי שתורתו אומנתו. שוני זה מוביל לכך שכל שלב בישיבה צריך לתת תרומה אחרת לנפשו של הנער.

מבחינה מעשית, ההבדל בין המצב הנוכחי לבין זה המוצע הוא שבסדר בוקר כל שיעור לומד מסכת אחרת המתאימה לדרגתו הרוחנית. בסדר צהרים, המאמץ יעבור מלימוד של היקף בגמרא, ללימוד של יצירה בתחומי התני"ך והאמונה. לימוד זה בשנים הראשונות צריך להיות מובנה ומתאים למה שנלמד בשעורי הגמרא. וכן לימוד של סוגיות המקשרות בין ההלכה לבין המציאות הקיימת היום בשטח.

התקוה היא שבוגרי התכנית המוצעת ירגישו את השליחות שיש להביא את בשורת התורה לעולם המעשה ולא ירגישו כשלון אישי בפנותם לתחום זה. בוגרים אלו יהיו בעלי יכולת התמודדות עם שאלות שהזמן גרמן, יקבעו עתים לתורה ויקדשו שם שמיים ברבים. עם זאת מי מהתלמידים שייכנס בשערי תכנית זו ויתאים להיות מורה הוראה בישראל - לא ייפגע בהתפתחותו התורנית, ויקבל בסיס רחב, הכולל תחומים רבים יותר של עבודת ה'.

